

K DIALEKTIKE BIOLOGICKÉHO A SOCIÁLNEHO V ŽIVOTE ČLOVEKA

RUDOLF ŠÍMA, Katedra marxistickej filozofie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Reálny, živý človek je prakticky činná, biopsychosociálna bytosť, ktorá existuje a rozvíja sa v kontextoch s prírodným a spoločenským svetom a s revolučnou praxou jeho premeny.

Objektívny svet, ktorý zmyslove prežívame a duchovne poznávame, a prax jeho premeny vždy boli a sú rozhodujúce determinanty zložitej problematiky človeka. Bez ich poznania a zohľadnenia nie je možné vedecky odpovedať na otázku, kto a čo je človek.

Človek ako neustály proces vlastného pretvárania a dotvárania v kontextoch s objektívnym svetom a praxou jeho progresívnej premeny je univerzálnou bytosťou. Jej vedecké poznanie je nezlučiteľné s fragmentárnym prístupom. Vyžaduje si komplexný výskum, v ktorom sa dialekticky zjednocuje bytosťný prístup k človeku (z hľadiska jeho bytia) a činný prístup (z hľadiska praxe), tieto vzájomne podmieňujú extrospektívne a introspektívne metódy, objektívne i subjektívne analýzy, historický a logický prístup, objektívne vedecký a ideologicko-stranícky pohľad. Jednotlivé aspekty problematiky človeka možno reflektovať a vyjadriť prostriedkami a jazykom jednotlivých vied o človeku. Podstatu univerzálnosti človeka možno však reflektovať a vyjadriť len pomocou kategoriálne pojmového systému historického materializmu a analyzovať na základe koncepcie systémového historickomaterialistického prístupu k človeku, v ktorom sú dialekticky integrované a zovšeobecnené výsledky fragmentárnych výskumov človeka a ktorý tvorí zároveň teoreticko-metodologické východisko ich ďalšieho, dôsledne vedeckého skúmania človeka.

Pod vplyvom súčasných spoločenských, vedecko-technických a kultúrnych revolučných premien sa podstatne menia všetky základné determinanty problematiky človeka, ako aj ich interakcia. V súčasnom triedne rozdelenom svete, v podmienkach sociálno-triednych antagonistickej protikladov je toto nielen nádejné, ale aj hroživé. Nielen veľa sľubuje, ale aj vážne varuje. Najmä súčasné revolučné objavy v oblasti biológie (ako napr. rozvoj molekulárnej biológie, inžinierskej genetiky, etológie atď.) umožňujú dosiaľ nevídané zásahy a kvalitatívne premeny nielen v mimoľudskej, ale aj v ľudskej prírode a nepriamo aj v jeho

¹ V tejto rubrike uverejňujeme materiály z konferencie *Dialektika animality a humanity prírodného a spoločenského v živote človeka* (úvodné slovo, hlavný referát, koreferáty, niektoré diskusné príspevky).

psychike. Človek sa stáva stále viac nielen subjektom, ale aj objektom biologických výskumov, pokusov a zásahov. V tejto súvislosti sa hovorí o storočí biológie a najnovšie o novej biologickej etape vedecko-technickej revolúcie. Dokladá sa to okrem iného aj tým, že na rozdiel od rozvoja iných vied, kde sa poznatky v priemere zdvojnásobujú za desať rokov, deje sa to v súčasnej biológii za päť rokov a v genetike dokonca za dva roky. Súčasná biológia disponuje prostriedkami, ktorými možno kvalitatívne ovplyvňovať technológiu výroby v rastlinnej, živočíšnej a potravinovej oblasti, regulovať biosféru a biogeocenózu, ale aj fenotyp a genotyp človeka.

V nových súvislostiach a s novými dimenziami vystupuje preto aj stará problematika vzťahu medzi prírodou a spoločnosťou, biologickým a sociálnym, animálnym a humánnym. V novej situácii sa ocitá aj sám človek. V podmienkach existujúcich sociálnych antagonizmov možnosti a výsledky biologického pokroku sa neraz dostávajú do antagonistického protikladu s možnosťami, formami a cieľmi spoločenského pokroku a biologický základ človeka sa dostáva do kontrapozície s jeho spoločenskou podstatou. Biologické a animálne sa dokonca javí ako antispoločenské a antihumánne. Na druhej strane zasa spoločensko-ludské sa javí ako antibiologické, ktoré sa môže zachovať a rozvíjať len mimo biologického alebo v kontrapozícii s ním. Tento fakt sa viacerými buržoáznymi ideológmi chybne interpretuje na jednej strane ako kríza ideí a možnosti rozvíjania a zdokonaľovania človeka a na druhej strane ako kríza vedecko-technického pokroku a menovite pokroku v oblasti rozvoja modernej biológie. Na tomto základe sa podsúva falošná alternatíva: buď ďalší vedecko-technický a v rámci neho aj biologický pokrok s rastúcou hrozbou pre človeka alebo spomalenie či zastavenie tohto pokroku a návrat do primitívneho stavu minulosti.

Nádej ľudstva nielen na rozširovanie moci nad prírodou, ale aj na ľudské ovládanie tejto moci prostredníctvom ovládania zákonov vlastného zospoločenšenia, aby sa plne mohli rozvíjať ľudské bytostné sily, sa prelína s reálnou hrozbou vlastného sebazničenia ľudstva. Táto hrozba je o to väčšia, že deštruktívne stránky a možnosti vedecko-technického i biologického rozvoja sa rozvíjajú ľahšie a rýchlejšie a predbiehajú konštruktívne stránky a možnosti tohto rozvoja. Ľahšie sa niečo deštruuje a poškodzuje ako konštruuje a vylepšuje. Napr. aj menej kvalifikovaný genetik vie, ako možno zo zdravého človeka urobiť chorého a z psychicky normálnej osobnosti narušenú osobnosť. Obrátene je to však oveľa zložitejšie. Preto sa každý statočný človek zhrozí pred predstavou, keby sa súčasné ničivé prostriedky biológie a chémie, operácie s génovým kódom, kultivácie nových baktérií atď. zapojili do procesu zveľaďovania zisku, vojnychtivých imperialistických síl alebo iných antihumánnych záujmov a cieľov. Preto problémy evokujú vážne nielen vedecké, ale aj sociálne, morálne, politické, svetonázorové a ideologické otázky. Toto všetko je vážnou výzvou k zvýšenej zodpo-

vednosti celého ľudstva a vedcov osobitne za svoju aktivitu, ale aj pasivitu a ľahostajnosť vo vzťahu k týmto vážnym problémom. Biologický aspekt problematiky človeka vystupuje oprávnene do popredia nielen biológom, ale aj predstaviteľom iných vied o človeku, menovite aj psychológii a filozofii. Svojím významom sa však dotýka každého človeka. Je spojená s celým radom závažných teoreticko-metodologických, svetonázorových, psychologických, etických, ale aj praktických politických a ideologických otázok, riešenie ktorých presahuje možnosti biológie a biológov i vedy a vedcov vôbec.

V súvislosti s biologickou problematikou človeka a možnosťami, ktoré tu vytvára moderná biológia, vzniká vážna otázka, ako môže a má a ako nesmie a nemá súčasná biológia zasahovať do života človeka a spoločnosti, aby to spoločnosti a človeku prospelo a neohrozila sa autenticnosť jeho osobnosti, ale aby sa zachovala jeho dôstojnosť a sloboda. Táto otázka súvisí s teoreticko-vedeckým objasnením vzťahu biologického a sociálneho v živote človeka a s miestom, úlohou a možnosťami biologického v tomto vzťahu osobitne. Najmä tieto otázky sú predmetom hlavnej pozornosti tohto interdisciplinárneho teoretického seminára za účasti biológov, psychológov a filozofov.

Buržoázni ideológovia a bádatelia nachádzajúci sa pod ich vplyvom nie sú pre sociálno-ideologickú predpojatosť schopní uplatniť reálny pohľad na tieto otázky a vidieť ich reálne a účinné riešenie v jednote s komunistickou prestavbou a organizáciou spoločnosti. Preto namiesto skutočných problémov človeka podsúvajú pseudoproblémy a namiesto určenia správnej, vedecky zdôvodnenej diagnózy a stanovenia účinnej terapie vzbudzujú popri tradičných idealistických a nábožensko-mystických predstavách „modernejšie“ ilúzie o záchrane človeka ohrozeného vedecko-technickým a spoločenským vývojom. Produkujú recepty na „vylepšenie“ človeka formou zmodernizovaných variant eugeniky. Formy tzv. „neoeugeniky“ budujú svoje recepty na zneužívaní výsledkov modernej biológie. Stretáme sa s rôznymi podobami biologizmu, ale aj „biopolitológie“ a „sociobiológie“. Neraz sa tieto iniciatívy maskujú rúchom antišpiritualizmu, vedeckosti a materializmu. V tejto súvislosti starú koncepciu „posvätnosti života“ nahrádzajú módnou koncepciou „novej kvality života“. Nádejný obrat k biologizmu, zredukovaného neraz na genetické aspekty, sa javí pôsobivý nielen vo vzťahu k málo funkčnému mysticismu, ale aj vo vzťahu k neúspechom iluzórnych pokusov riešiť zdokonalenie človeka osvetársko-romantickým zušľachtovaním „hlavy“ a „srdca“ človeka, ako i cestou anarchického individualizmu a reformizmu bez odstránenia buržoáznej spoločnosti.

Marxistický program praktického riešenia reálnej problematiky človeka sa z pozície biologizmu rozličným spôsobom deformuje. V tomto smere sa biologizmus stretáva a vhodne dopĺňa na jednej platforme so svojím metafyzickým protipólom — vulgárnym sociologizmom. Neprekvapuje, že biologizácia sociálno-ludského plodí sociomorfizáciu

biologického. Faľuje sa tak nielen spoločensko-ľudský, ale aj biologický aspekt života človeka, pretože najprv sa spoločenské neoprávnené prenáša na biologické, aby sa potom ako údajne „prírodne nemené“ prenieslo na spoločensko-ľudské.

Základ pre meritórne riešenie problematiky vzťahu prírodného a spoločenského, biologického a sociálneho, animálneho a humánneho vytvorili už klasici marxizmu ich koncepciou „ľudskej podstaty prírody a prírodného bytia človeka“. Podľa tejto koncepcie vznikom človeka a spoločnosti končia prírodné dejiny ľudstva a začína nová epocha dejín sveta a jeho organickej zložky osobitne. Začínajú sociálne dejiny človeka, ktoré sa potom vznikom a rozvojom komunistickej spoločensko-ekonomickej formácie menia na skutočne ľudské dejiny. Prírodné bytie človeka sa zmenilo na ľudské bytie a stalo sa podsystémovou zložkou spoločenského bytia. Človek, ktorý vznikol v prírode a z prírody, je svojím biologickým základom „bezprostredne prírodná bytosť. Ako prírodná bytosť a ako živá prírodná bytosť je na jednej strane obdarený prírodnými silami, životnými silami, je aktívnou prírodnou bytosťou; tieto sily sú v ňom ako vlohy a schopnosti, ako pudy.“ (1, s. 131) Ako takýto je človek špecifickým pokračovaním prírody, ale jeho ľudská kvalita ako „ľudskej prírodnej bytosti“ je v jeho spoločenskej podstate. Človek sa neoslobodzuje od prírody, ani ju neneguje, ale si ju ľudsky osvojuje. V prírode nachádza prírodný základ svojej existencie a príroda v ňom dospeva na úroveň sebauvedomenia a sebaregulovania. Biologicko-antropologický základ človeka sa aktívne podieľa na vývoji spoločenskej podstaty človeka, ale už ako „druhá príroda“ v rámci a prostredníctvom spoločenskej formy pohybu hmoty. Jej vznikom sa biologická forma pohybu realizuje ako jej podsystémová zložka. Biologická forma pohybu v tejto podobe dosiahla najvyšší stupeň svojho rozvoja. V spoločenskej forme pohybu je dialekticky negovaná a zároveň ďalej špecificky rozvíjaná. Spoločným menovateľom všetkých foriem naturalizmu a biologizmu je, že nechápu, že každý prírodno-biologický činiteľ pôsobiaci v systéme spoločensko-ľudského praktického života nepôsobí iba ako prírodný činiteľ, ale ako spoločensko-prírodný činiteľ spoločenského bytia, cez systém spoločenských vzťahov. Preto nemôžu pochopiť špecifikum sociálneho a využiť pri skúmaní prírodno-biologického známu Marxovu tézu, že anatómia človeka je kľúčom k anatómii opice. Zákony spoločenskej formy pohybu a spoločensko-praktické formy aktivity determinujú v stále väčšej miere aj zákony biologického pohybu i formy biologickej aktivity. Forma prejavu biologických zákonov fyziológie, genetiky, látkovej výmeny, rozmnožovania, výživy a pod. je v spoločensko-ľudskej oblasti určovaná zákonmi spoločenského bytia. Preto aj prirodzený výber stratil pre človeka primárnu úlohu. Človek tým prestal byť obefou prírodno-biologického a formuje sa ako jeho ľudský vládca a tvorca seba samého.

Príroda a biologický rozmer človeka nie sú po začlenení do spo-

ločenskej praxe len predpokladom a základom, ale aj produktom spoločensky aktívneho človeka. Aj biologické štruktúry a orgány človeka a ich rozvoj sú stále viac dielom spoločnosti a spoločenského, prakticky činného človeka, produktom dejín. Sociálna evolúcia aj pri relatívne pomalej genetickej evolúcii urýchľuje všestranný rozvoj človeka a jeho osobnosti. Preto výstižne Gramsci podčiarkol, že „človek, to je proces vlastných činov“. (2, s. 75) Sociálne a ľudské nie je teda len poľudštením a sociologizovaním biologického, ale niečím oveľa zložitejším a bohatším. V súvislosti s tým vystupuje veľmi do popredia otázka sociálnej dedičnosti a programovania človeka ako biopsychosociálnej praktickej bytosti. Hoci z hľadiska genézy je biologické kľúčom k sociálnemu, tak z hľadiska systémovo-funkčného je sociálno-ľudské kľúčom k biologickému. Marx preto nenaturalizoval dejiny, ale historizoval prírodu a socializoval animalitu. Metafyzickú alternatívu „alebo“ biologické „alebo“ sociálne nahradil konjunkciou „aj, aj“. Jemu patrí aj objav, že človek sa humanizuje a plne ľudsky individualizuje len v spoločensko-praktickom procese, ale na základe špecifického biologického základu, ktorý sa nesmie ignorovať.

Dialektika biologického a sociálneho, animálneho a humánneho získavala a získava vo vývoji spoločnosti nové historické formy prejavu. Sociálne však pritom malo a má stále významnejšiu úlohu, a to bez toho, že by klesla determinujúca úloha biologického v živote človeka a spoločnosti. Biologické však pôsobí a funguje ako podsystem sociálneho a jeho prostredníctvom. Preto je nesprávne hovoriť o prírodno-biologickej a sociálno-praktickej determinácii človeka a spoločnosti na spôsob dualizmu. Oprávnené je hovoriť len o sociálnej determinácii, ktorá obsahuje v sebe aj prírodno-biologickú determináciu ako relatívne samostatnú podsystemovú zložku a sprostredkúva jej fungovanie. Zdôrazňovanie priority sociálneho v dialektickom vzťahu s biologickým neznamená však podceňovanie a zanedbávanie biologického základu človeka, ale jeho hlbšie pochopenie v nových súvislostiach a formách prejavu.

Človek ako biologický druh vďačí za svoj vznik prírode, ako sa vyjadril kedysi Feuerbach, ale za to, že sa stal ľudským subjektom, ľudskou osobnosťou, ďakuje spoločnosti, v ktorej prostredníctvom spoločenskej praxe to, čo z človeka urobila príroda, mení na skutočne ľudskú realitu. Človek sa stáva nielen vládcom a kontrolórom prírodno-biologického, ale aj jeho ochrancom a zušľachtovateľom. Sociálny program a informácie, nevyhnutné pre sociálno-humánny a emancipačný rozvoj človeka, nie sú zafixované v génoch, ani nie sú sprostredkované biologickou dedičnosťou, ale sociálnou dedičnosťou v ontogenetickom i filogenetickom procese rozvoja spoločenskej praxe. Preto nie genotyp, ale sociosubjetotyp je nositeľom a sprostredkovateľom spoločensko-praktických, kultúrnych, vedecko-technických, axiologických, etických, estetických a iných informácií a kvalít človeka. Na tomto základe

urobil Marx záver, že „človek... rozvíja svoju prirodzenosť až v spoločnosti a meradlom sily jeho prirodzenosti musí byť sila spoločnosti, nie sila jednotlivého individua“. (3, s. 199) Sila, kvalita a bohatstvo spoločnosti sú teda základom a ukazovateľom sily, kvality a bohatstva človeka. Podiel človeka na vlastnom rozvoji je podmienený a v značnej miere sprostredkovaný konkrétno-historickou začlenenosťou človeka v sociálnej štruktúre spoločnosti. Príslušnosť k určitej triede, sociálnej skupine, profesii, národu a pod. významne determinuje dejinnú aktivitu človeka, jeho podnety, motívy, potreby, hodnoty, ale aj slobodu, ľudské práva a povinnosti atď. V triedno antagonistickej spoločnosti je veľa nerovností v sociálnych podmienkach spoločenských skupín pre humánny a slobodný rozvoj ich príslušníkov a pre ich všestranné zdokonaľovanie. Tu je veľa prekážok, ale aj rezerv a nevyužitých možností pre zdokonalenie človeka. Preto už Marx problém odstránenia sociálnej nerovnosti pokladal za základný problém socialistickej revolúcie. Spoločenské je vo vzťahu k biologickému a psychickému primárne a predstavuje určujúcu stránku v rozvoji človeka a spoločnosti. To ale neznamená, že proti jednostrannej biologizácii sa stavia jednostranná sociologizácia.

Ak sa človek ako ľudský subjekt rozvíja v spoločensko-praktickom procese a ak je jeho podstata v systéme spoločenských vzťahov, potom sa môže človek humanizovať len ich humanizáciou a len na báze ich humanizácie sa môže vytvoriť harmonický vzťah medzi biologickým a sociálnym, animálnym a humánnym. Ak sú spoločenská prax a podstata človeka determinované antihumánnymi vzťahmi vykorisťovania a útla-ku, tak aj vzájomné pôsobenie medzi biologickým a sociálnym má antihumánny, antagonistický charakter a predstavuje rastúcu hrozbu človeka. Prekonanie antagonistického protirečenia medzi biologickým a sociálnym a humanizácia ich vzájomného vzťahu nie sú možné priamo, ale len humanizáciou spoločenskej praxe a formy vlastného ľudského zospoločenšenia. To sú ale problémy, ktoré zásadne rieši len socialistická revolúcia. Jej uskutočnenie je na súčasnom stupni rozvoja spoločnosti základným predpokladom pre odstránenie sociálno-triednych antagonizmov a pre sociálnu integráciu spoločnosti. Tým sa zároveň vytvára základ pre harmonický vzťah medzi biologickým a sociálnym, v ktorom biologické umocňuje sociálne a sociálne sa stále viac stáva základom a formou optimálneho humánneho rozvoja biologického. Na tomto základe je možná demokratická kontrola zásahov do biologického základu človeka a spoločnosti i humánne usmerňovanie rozvoja a používanie výsledkov biológie.

Problémy biologického pokroku a humanizácie biologického základu človeka a spoločnosti nie sú teda len, ani nie predovšetkým teoretickou záležitosťou biológie a biológov, ale vážnymi praktickými sociálno-politickými a humánno-etickými otázkami. V svojej podstate nepredstavujú krízu možností ďalšieho rozvoja človeka, ani krízu dnešného vedecko-technického rozvoja či ekologických problémov ľudstva,

ale krízu foriem buržoáznej spoločnosti, jej sociálno-triednych antagonizmov a nadvlády antihumánneho záujmu kapitálu a zisku nad všetkými ostatnými záujmami, vrátane záujmu človeka, vedy a spoločenského pokroku.

Ľudstvo nestojí pred jedinou alternatívou, ktorá poskytuje buď zastavenie vedecko-technického a spoločenského pokroku a návrat do predošlého stavu z minulosti alebo apokalyptickú katastrofu pripravovanú vedecko-technickým a spoločenským pokrokom. Je to falošná alternatíva, ktorá je produktom buržoáznej ideológie a je neschopná pochopiť vedecky a komplexne súčasný spoločenský proces a jeho perspektívu. Dnešné ľudstvo stojí pred vážnou úlohou: odstrániť spoločnosť s antihumánou triedno vykorisťovateľskou podstatou a vybudovať socialistickú a komunistickú spoločnosť, v ktorej jestvujú vzťahy vzájomnej úcty a spolupráce a kde záujem človeka vládne nad všetkými záujmami. Tu sa aj biológia človeka i biológia mimoludského bytia stáva biológiou pre človeka. Taká je perspektíva, ktorú spoločenskému aj biologickému pokroku poskytuje marxisticko-leninská teória.

Neočakávame, že tento teoretický seminár objasní všetky vážne problémy, ktoré pred nami vyvstali v dôsledku novej podoby vzťahu biologického a sociálneho, animálneho a humánneho. Veď ide o prvé interdisciplinárne podujatie tohto druhu, a preto čo i len malý krok vpred bude úspechom seminára. Bolo potrebné tento krok zorganizovať v presvedčení, že po ňom prídu ďalšie, ešte úspešnejšie kroky. Je celkom prirodzené, že tento seminár sme zorganizovali my filozofi, lebo predovšetkým filozofii patrí to, aby zobrala na seba úlohu podnecovateľa a integračnú funkciu pri takej interdisciplinárnej problematike, akú obsahuje téma nášho seminára. Sme radi, že naša iniciatíva našla také veľké pochopenie v radoch biológov a psychológov.

Som presvedčený, že priebeh seminára prispieje k teoreticko-metodologickému zjednoteniu nášho spoločného úsilia pri riešení takého zložitého problému, akým je dialektika biologického a sociálneho, animálneho a humánneho v živote človeka. Tým sa vytvorí základný predpoklad nielen pre úspešný boj s rozličnými formami biologizmu, sociologizmu a antropologizmu, ale predovšetkým pre pozitívne riešenie vytýčených problémov z pozície marxizmu-leninizmu. V tomto smere želám semináru veľa úspechov.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1963.
2. GRAMSCI, A.: Historický materializmus a filozofia Croceho. Praha 1966.
3. MARX, K. — ENGELS, F.: Svätá rodina. Bratislava 1963.